

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ**

**А.А.АЛТМЫШБАЕВ атындагы ФИЛОСОФИЯ, УКУК ЖАНА
СОЦИАЛДЫК-САЯСИЙ ИЗИЛДӨӨ ИНСТИТУТУ**

**К.КАРАСАЕВ атындагы
БИШКЕК МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ**

ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШ Д 09.19.591

Кол жазма укугунда

УДК: 787.785 (575.2) (043.3)

РАИМБЕРГЕНОВ АБДУЛХАМИТ ИСКАКОВИЧ

**ДОМБРА МЕКТЕБИ САЛТТЫ САКТООНУН ЖАНА
ӨНУКТҮРҮҮНҮН ИНСТИТУТУ КАТАРЫ
(Казангаптын батыш казакстандык мектебинин мисалында)**

17.00.02 – музыкалык искусство

Искусство таануу илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек - 2019

Диссертациялык иш Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А.А.Алтмышбаев атындагы философия, укук жана социалдык-саясий изилдөө институтунун искусство таануу бөлүмүндө аткарылды.

Илимий жетекчиси:

Аманова Роза Асановна,
искусство таануу илимдеринин доктору,
профессор, Кыргыз Республикасынын
Улуттук илимдер академиясынын
А.А.Алтмышбаев атындагы философия, укук
жана социалдык-саясий изилдөө
институтунун искусство таануу бөлүмүнүн
башчысы

Расмий оппоненттери:

Мухамбетова Асия Ибадуллаевна,
искусство таануу илимдеринин доктору,
Т.Жургенов атындагы Казак улуттук
искусство академиясынын салттуу
музыкалык искусство кафедрасынын
профессору

Субаналиев Сагыналы Субаналиевич,
искусство таануу илимдеринин кандидаты,
доцент

Жетектөөчү мекеме:

Казак улуттук искусство университетинин
музыка таануу жана композиция кафедрасы,
010000, Казакстан Республикасы, Нур-
Султан ш., Тауелсыздык проспектиси 50.

Диссертациялык иш 2019 - жылдын 29-ноябрында саат 12.00 дө. Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А.А.Алтмышбаев атындагы философия, укук жана социалдык-саясий изилдөө институтунун, К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин алдындагы философия илимдери боюнча докторлук (кандидаттык), маданият таануу жана искусство таануу боюнча кандидаттык диссертацияларды коргоо үчүн түзүлгөн Д 09.19.591. Диссертациялык кеңештин жыйынында корголот.

Дареги: 720071, Бишкек шаары, Чүй проспектиси, 265-а.

Диссертация менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Борбордук илимий китепканасында (720071, Бишкек шаары, Чүй проспектиси, 265-а.), андан тышкары К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин илимий китепканасында (Бишкек шаары Тынчтык пр. 27) жана Диссертациялык кеңештин сайтында таанышууга болот www.fil.kg. Онлайн коргоонун паролу: 256-059-5631.

Автореферат 2019-жылдын 28-октябрында таркатылды

**Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, философия
илимдеринин кандидаты**

Асанов Ж.К.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу. Акыркы он жылдыкта Қазақстанда казак элинин салттуу инструменталдык маданиятынын өнүгүүсүндө олуттуу өзгөрүүлөр болууда. Оозеки-кесипкөйлүк тарбияга ээ болгон салттуу музыканттар саналуу эле калышты. Қазақстандын музыкалык маданияты урбанизациянын терең процесси менен чулганып калды, ал болсо фолькор менен оозеки салттагы музыканын ички трансформациясына алып келип, өнүгүүнү батыш европалык маданияттын мыйзамдары боюнча багыттап, ар кыл музыкалык-стилдик системаларды бириктирди, ал казакстандык искусстводогу попфольклордук багыттын пайда болуусуна алып келди. Концерттик эстрадаларда күүлөрдү жеке аткарууда ансамблдик жана оркестрдик музицированиеге басым жасашат. Ааламдашуу процесси жана болуп жаткан социалдык-саясий өзгөрүүлөрдөн улам келип чыккан заманбап шарттарда тарыхый жана маданий баалуулуктарга олуттуу маани берилүүдө.

Изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу Қазақстандын постиндустриалдык коомунун заманбап шарттарындагы казак элинин инструменталдык маданиятынын өнүгүү маселелери менен байланышкан. Биринчи жолу илимий изилдөөнүн материалы болуп Казангаптын домбра мектебин маданият тарабынан иштелип чыккан казак элинин инструменталдык, кеңири тармакта – көчмөндөрдүн кесипкөй оозеки маданиятындагы музыкалык салттарын сактоонун жана өнүктүрүүнүн социалдык институту катары болуп калды. Аталган диссертациялык иш алгачкы жолу кеңири түрүндө “Устаз-шакирт” оозеки салтын окутуудагы улуттук кесипкөйлүк системасын камтып турат.

Казангап Тлепбергеновдун салттуу мектебин уникалдуу мисал катары тандап алдык, анда аткаруучулуктун заманбап европалаштырылган формалары менен катар Казангаптын оозеки-кесипкөйлүк мектеби толук кандуу иш алып барууда. Казангаптын салттуу домбра мектебинин феномени биринчи жолу анын өнүгүүсүнө алгачкы башаттарынан азыркы мезгилге чейинкисине саресеп салууга мүмкүнчүлүк берет. Казангаптын жашоо-турмушу менен чыгармачылыгын изилдөөгө тарыхый ракурс берүү мектептин ролун казак элинин инструменталдык салттарынын бирден-бир кубаттуу бутагынын турмуштук кадамынын эволюциялык өнүгүүсүнүн, таралуусунун жана сакталуусунун социалдык жана социомаданий институту катары ачып берүүгө шарт түзөт. Жүз жыл өткөн соң Казангаптын мурасы жана анын мектеби инструменталдык музыканын тарыхындагы маанилүү звенолордун бири болуп, алардын изилдөөлөрүн тарыхый-маданий процесстин жалпы алкагында актуалдуу кылды.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар менен болгон байланышы. Диссертация Актөбө областынын “Рухани жаңгыруу” мамлекеттик программасынын алкагында аткарылды. Аталган программанын максаты эл башчысы Н.А.Назарбаев тарабынан аныкталды: “Жаңы типтеги модернизациянын биринчи шарты – бул өз маданиятын, жеке улуттук кодун сактоо. Ансыз модернизация куру сөзгө айланат. Жаңы модернизация мурункудай тарыхый тажрыйба менен салттарга көңүл коштук мамиле

кылбашы керек. Тескерисинче, ал эң мыкты салттарды өбөлгө, модернизациянын ийгилигинин маанилүү шарты кылуусу абзел”.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Диссертациялык изилдөөнүн башкы максаты болуп маданий-тарыхый жана музыкалык-стилдик ракустардагы Казангаптын домбра мектебинин институтун изилдөө эсептелет. Коюлган максатка жетүү үчүн төмөнкүдөй **милдеттерди** чечүүгө болот:

1. Казангаптын чыгармачылык өмүр баянынын негизги мезгилдерин, анын алкагына XIX-XX кылымдар аралыгындагы Актөбө уездинин салттуу инструменталдык искусствосунун өнүгүүсүн киргизүү менен реконструкциялоо;

2. Бир жарым жүз жылдык аралыгындагы Казангаптын домбра мектебинин өнүгүү этаптарын ачып берүү, шакирттери менен күүчүнүн жолун жолдоочуларынын төрт муунунун ысымдарын калыбына келтирүү;

3. Казангаптын батыш казахстандык домбра мектебинин мисалында «Устаз-Шакирт» окутуунун салттуу оозеки-кесипкөйлүк системасынын өнүгүү жана иш алып баруу механизмдерин изилдөө;

4. Этнографиялык жана фольклордук материалдардын негизинде «62 Акжелен» циклинин структурасын, анын максаттык милдетин жана салттуу маданияттагы иш алып баруу ыкмаларын реконструкциялоо;

5. Жанрлар боюнча күүчүлөрдүн чыгармачылык мурасын системалаштыруу;

6. Ар кыл муундагы шакирттердин аткаруусундагы күүлөрдүн теоретикалык жана аткаруучулук талдоосунун негизиндеги элдик композитордун чыгармачылыгынын стилдик өзгөчөлүктөрүн аныктоо.

Изилдөөнүн объектиси. Диссертациялык изилдөөнүн объектиси болуп жеке стилдик көрүнүш, инструменталдык салттардын турмуштук жөндөмү бар, өнүккөн институт катары берилген Казангаптын күүчүлөрүнүн батыш казахстандык домбра мектеби эсептелет. **Изилдөөнүн предмети** катары Казангаптын чыгармачылык өмүр баянынын негизги мезгилдерин реконструкциялоо, анын мектебин калыптандыруу, андан тышкары ар кыл муундагы шакирттеринин аткаруусундагы күүлөргө салыштырмалуу талдоо жүргүзүү эсептелет.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы.

1. Диссертацияда мурун казахстандык музыкалык билимде белгисиз болгон эмгектердин топтому жана этнографиялык материалдар колдонулат. Биринчи жолу Жалекеш Айпаковдун, XX кылымдын 30-жылдарындагы башкы информатор Ахмет Жубановдун аткаруусундагы күүлөрдүн, 50-жылдары Тмат Мергалиев Шалкар районунда, 60-жылдары Актөбө жана Шалкар районунда Утеген Спанов тарабынан, андан тышкары 70-жылдардан азыркы мезгилге чейинки Казангаптын чогулткан маалыматтары менен күүлөрү, автордун жеке фондусундагы жазмалар, жасалган талаа материалдарынын биринчи жазылуусунан баштап материалдар жана күүлөр чогултулуп, жалпыланды жана системалаштырылды;

2. Аталган эмгек күүчү Казангаптын жашоо-турмушуна жана чыгармачылыгына байланышкан биринчи атайын изилдөө болуп эсептелет. Казангаптын өмүр баянынын жаңы фактологиялык материалы илимий айланууга кирип, күүчүнүн шакирттери менен болгон байланыш кантип жана кандай кырдаалда болгондугу, күү муундан домбрачылардын муунуна кантип өтүп, күүлөрдүн шайкештиги кантип сакталгандыгы ачыкка чыкты;

3. «Устаз-шакирт» оозеки-кесипкөйлүк мектебинин калыптануусунун жана өнүгүүсүнүн анын маданий-тарыхый башатынан – Казангаптын өзүнөн баштап азыркы мезгилге чейинки генеалогиялык картинасы түзүлдү;

4. Элдик композитордун чыгармачылыгынын стилдик жана жанрдык мыйзам ченемдүүлүктөрү, анын ичинде «62 Акжелен» регионалдык цикли аныкталды;

5. Эволюциялык өнүгүүнүн социомаданий институту катары домбралык мектептин механизмдерин ачып берүүгө багытталган күүлөрдүн жанрдык курамына бүтүн талдоо жүргүзүлдү.

Коргоого сунушталуучу диссертациянын негизги жоболору:

1. Казангаптын домбра мектеби – батыш казахстандык инструменталдык салттын өз алдынча институту. Салттуу мектепти изилдөө Казахстан Республикасынын Актөбө областынын үй районунун, Каракалпакстан Республикасынын аймакташ райондорунун, Россиянын Оренбург шаарынын кеңири алкагында жүргүзүлдү;

2. «Устаз-шакирт» -окутуунун салттуу системасы – оозеки-кесипкөйлүк мектептин иш алып баруусунун негизи болуп саналат;

3. «62 Акжелен» күүлөр цикли батыш казахстандык областарында чеберчилик мектеби катары кызмат кылат. «62 Акжелен» циклинин структурасы күүлөрдү беш блокко бөлөт, алардын ар бири турмуштук циклдин беш негизи менен түрк календарына туура келген мезгилди чагылдырат. Ар бир топто аялдык мүнөздүн жаш-курактык өзгөчөлүктөрүн берүүчү күүлөр аткарылат;

4. Казангаптын чыгармачылык мурасы күүлөрдүн төрт негизги жанрдык топторун камтып турат: а) «Акжелен» салттуу жана автордук күүлөр, б) философиялык күүлөр, в) «кептик формулага» негизделген кептик күүлөр, г) көркөм күүлөр;

5. тартыштардагы аткаруучулук чеберчиликтиң салттуу критерийи бири эле ойноодон күүнүн кайталануусунун тактыгы салттардагы күүлөрдүн сакталуусунун башкы ыкмасы болуп калды. Казангаптын күүлөрүнүн анализи көрсөткөндөй, күүлөрдүн шакирттердин улуу звеносунан кичүүсүнө өтүүсүндө домбрачылар аны колдон келишинче так ойноого аракет кылышат. Аткаруунун тактыгына болгон көрсөтмө оозеки салттагы авторчулукту сактоонун башкы ыкмасы болуп эсептелет.

Изилдөөнүн методологиясы. Диссертацияда таанымдын жалпы илимий жана баарынан мурда батыш казахстандык домбра мектебин анын негизделишинен, өнүгүү этаптарынын калыптанышынан окуучулардын төрт мууну менен бардык процесстин эки жактуу шартталуусундагы

изилденүүсүнө багытталган диалектикалык метод колдонулган. Буга бирдиктеги жана жекеликтеги фактологиялык материалдарды изилдөөгө багытталган системалык метод да таандык. Хронологиялык метод изилдөөнүн жекелик методу менен айкалышта Казангаптын чыгармачылык өмүр баянынын негизги этаптарын реконструкциялоого шарт түзүп, аны XIX экинчи жарымындагы XX кылымдын башындагы салттуу аспаптык маданияттын өнүгүү контекстине киргизген. Домбралык мектепти изилдөөдөгү социологиялык ыкма салттуу маданияттын динамикасы туурасындагы элестөөнү берип, эки жүз жылдык аралыгындагы өнүгүүнүн маселелери менен карама-каршылыктарын жайдактайт. Тарыхый-маданий процессти калыбына келтирүү «Устаз-шакирт» оозеки-кесипкөйлүк мектептин функциялануу жана өз ара байланыштарынын өзгөчөлүктөрүн ачып берди.

Музыка таануу илими элдик композитордун чыгармачылыгы менен байланышкан илимий изилдөөнүн өзгөчө тармактарынын катарына кирет. Ошондуктан диссертациялык изилдөөнүн негизи методу болуп батыш казакстандык аспаптык мектептин локалдуу өзгөчөлүктөрүн ачып берүүчү Казангаптын чыгармачылык мурасына болгон стилистик талдоо эсептелет.

Элдик композитордун чыгармачылыгынын стилдик өзгөчөлүктөрүн изилдөөнүн теоретикалык негизи катары белгилүү ата-мекендик музыка таануучулар А.Жубановдун, Б.Амановдун, А.Мухамбетованын, С.Елеманованын, П.Шегебаевдын, Г.Омарованын, Д.Бахтигалиеванын эмгектери кызмат кылды. Казангаптын күүлөрүнүн анын бир канча муундагы шакирттеринин аткаруусундагы чечмеленишине салыштырмалуу талдоо жүргүзүү авторлукту жана оозеки салттагы мурастарды сактоо принциптерин ачып берүүгө шарт түздү.

Көрсөтүлгөн методдор казак элинин көп кылымдык музыкалык салттарын сактоо жана ынүктүрүүнүн өзгөчө социомаданий институту катары Казангаптын домбра мектебин изилдөөгө таянган негиз болуп калды.

Изилдөөнүн практикалык мааниси.

- күү таануунун илимий чөйрөсүнө салттарды өнүктүрүүнүн жана сактоонун институту катары инструменталдык мектептин аныктамасы кирет;
- күүчү Казангаптын жашоо-турмушу жана чыгармачылыгы туурасындагы изилдөөнүн материалдары азыркы мезгилде «Казак музыкасынын тарыхы» окуу курсунда колдонулат;
- Казангаптын күүлөрүнүн аткаруучулук жана стилдик өзгөчөлүктөрүн изилдөө «Этносольфеджио» курсуна киргизилген;
- кайрадан чогултулган жана чечмеленген күүлөр педагогикалык институттардын, колледждердин жана консерваториянын музыкалык факультеттеринин студенттеринин репертуарына кирет.

Иштин апробацияланышы. Диссертациялык изилдөөнүн негизги жоболору менен натыйжалары 2016-жылдан азыркы мезгилге чейин «Элдик инструменттер» факультетинин үчүнчү курсунун студенттери менен Курмангазы атындагы Казак улуттук консерваториясында – «Казангаптын күүлөрүнүн аткаруучулук өзгөчөлүктөрү» элективдик курсунда

апробацияланат. Окутуу салттуу угуу нотасыз методикасы боюнча жүргүзүлөт.

Домбрадагы салттуу оюндардын методикасы 2002-жылдан тарта республиканын бардык региондору боюнча «Музыка» предмети боюнча 1-6 класстарга чейин казак жалпы билим берүүчүлүк мектептеринде апробациядан өтөт.

Диссертациялык изилдөөнүн натыйжасы болуп Актөбө шаарында 1994-жылдан бери Казангап атындагы Республикалык конкурстарды өткөрүү эсептелет, алардын бири күүчүнүн 140-жылдыгына арналган. 2014-жылдан баштап конкурс Эл аралык макамына ээ болуп, 2017-жылы ийгиликтүү улантылган. Конкурсстарга салттуу музыканттар эле эмес, түрк элдеринин музыкалык колледждеринин, институттарынын жана консерваторияларынын студенттери да катышкан. Конкурсстардын башкы милдети – Казангаптын чыгармачылыгын пропагандалоо, жаштардын репертуарына мурун белгисиз болгон чыгармаларды киргизүү.

Иштин структурасы. Диссертация киришүүдөн, тогуз параграфты камтыган үч баптан, корутундудан, колдонулган адабияттардын тизмесинен, Казангап салттуу мектебинин окуучуларынын салыштырма таблицасынын – I тиркемесинен, анализделген күүлөрдүн ноталык мисалдарынан - II турат.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө изилденип жаткан теманын актуалдуулугу негизделип, изилдөөнүн объектиси менен предмети аныкталып, максаттары менен милдеттери такталып, диссертациянын методологиялык негиздери менен принциптери, изилдөөнүн илимий жаңылыгы, коргоого сунуш кылынган негизги жоболору, иштин теоретикалык жана практикалык мааниси ачылып берилет, алынган натыйжалардын апробацияланышы туурасындагы маалыматтар келтирилген.

«Казангаптын чыгармачылык өмүр баяны жана анын домбралык мектеби» аттуу биринчи бапта хронологиялык метод колдонулуп, сейрек биографиялык материалдар жана күүчүнүн чыгармачылыгында кеңири чагылдырылган турмуштун олуттуу окуялары жөнүндөгү маалыматтар берилген.

Биринчи баптын биринчи параграфы **«Казангаптын калыптануу жана окуу мезгили»**.

Улуу күүчү эки жүз жылдыктын аралыгында жашаган (1854-1921). Ал колунда жок Тлепбергендин үй-бүлөсүндө, Актөбө областынын Шалкар районуна караштуу №14 Канбакты айылынын Акбауыр кумдарында туулган. Казангап тогуз жашка толгондо атасы дүйнөдөн кайткан. Апасы жагынан анын чоң атасы Ырсет небересин багып алат. Казангап андан домбрада ойноонун алгачкы сабактарын алат. Ырсет небересин бир күүнү бир ойноодон эле кабыл алууга үйрөтүп, штрихтик техниканын тактыгына жана форманын ачыктыгына көзөмөл кылган. Кичинекей Казангаптын ойногону жылдан-

жылга жакшырып, айырмаланып турган. Айылдаштарынын арасында «домбрачи бала» деп атай башташкан.

1867-жылы Казангап Бескала аймагында (азыркы мезгилде бул Каракалпакстандын аймагы) жашап өткөн, Шуйт уруусунан чыккан күүчү Орынбайга барат. Казангап Орынбайды өзүнүн биринчи устаты катары эсептеген: анда ал «Акжелен» циклиндеги күүнү изилдей баштап, шайманда ойноонун ар кыл ыкмаларын өздөштүргөн. Ага каракалпак жырауларынын ырдоосу олуттуу таасир калтырган. Алардын оозеки ырдоолору жана ойноолору, оозеки формулалары менен болгон обондук интонацияларынын байланышы жаш күүчүнүн өзгөчөлүк белгилеринен болуп калган.

1870-жылы Казангап белгилүү күүчү Каратос менен кездешкен. Устат аны өзү менен кошо чоң тойлорго жана айтыштарга алып барган, окуучусу Казангап өзүнүн композитордук жана импровизатордук чеберчилигин курчута баштаган. Ошол мезгилге анын биринчи чыгармалары, алсак: «Тору ат», «Бала Каратос», «Кичи Каратос», «Чоң Каратос» таандык болгон. Жаш күүчү тарабынан түзүлүп, бизге жеткен күүлөрүн оозеки чыгармачылыктын өзгөчө айырмачылыгы болуп күүчү узак аткаруучулук ишмердүүлүгүндө өзүнүн чыгармаларын кайталоо менен алардын формасын, темасын жана штрихтерин болуп көрбөгөндөй деңгээлге жеткиргендиги менен түшүндүрүүгө болот. Эрте жана кеч чыгармаларынын ортосундагы чектер жоголуп, жеке композитордук стиль пайда болгон.

1872-жылы Казангап күүчү Тореш менен кезигип, ал ага аткаруучулук чеберчиликтин көптөгөн сырларын ачып, «62 Акжелен» толук күү циклдериине үйрөткөн. Өзүнүн шакиртинин талантына баш ийүү белгилиси катары Тореш батасы менен бирге өзүнүн домбрасын белекке берген, Тореш менен жолугушууда канат байлаган шакирти жолгон чыгып, Актөбө, Костанай, Орынбор, Троицк, Шалкар, Ыргыз шаарларын кыдырган. Көптөгөн күүчүлөр менен жолугушуу, айтыштарга катышып Казангап белгилүү, өз алдынча домбрачи катары таанылган.

Казангап дагы бир белгилүү күүчү Куланды уруусунан чыккан аксакал Курманияз менен жолукканда белгилүү музыкант болгон. Аны менен иштегенде Казангап толугу менен өзүнүн композитордук стилин аныктаган. XIX кылымдын ортосундагы мыкты домбрачилардын ири мектебинен өтүү менен Казангап өзү улуу чеберлерден болуп калган.

Экинчи параграф **«Чыгармачылыгынын бышып жетилген мезгили»**

Чыгармачылыгынын бышып-жетилген мезгили 1878-жылдагы ачык окуя Конратта (азыркы Каракалпакстандагы Кунград шаары) Азиберген хан тарабынан уюштурулган тогуз күчтүү домбрачилардын ортосундагы айтыш менен башталган. Айтыш Улуу Талаанын башкача бир окуясы болуп калган: айтышта XX кылымдын соңунда таанылып калган тогуз домбрачи Алим уруусунан Тогызбай, Шомишты-Табын уруусунан Рах, Табын уруусунан Дукенбай, Каражон-Табын уруусунан Манке, Торт-кара уруусунан Емберген, Кабак уруусунан Тарпан, Карабас уруусунан Кожай, Елибай уруусунан Берикали жана Шанышкылы уруусунан Казангап.

Конкурстун милдеттүү шарты болуп «Акжелен» аталышы менен 62 күү аткаруу болгон. Казангап «Акжелендердин» ипровизациясынын кыйла кызыктуу варианттарын ойногон. Ал айтышта татыктуу жеңишке ээ болуп, ал туурасындагы кадыр-барк бардык талаага тез тараган.

Казангап натурасы боюнча абдан кылдат жана бир нерсени бат кабыл алган адам болуп, тегерегинде болуп жаткан окуяларды, социалдык конфликттерди жана өзгөрүүлөрдү тез кабыл алып, аларды өзүнүн күүлөрүндө чагылдырган. Анын чыгармачылыгынын алдыңкы темасы болуп философиялык күүлөр – мезгил менен тагдыр туурасындагы ой жүгүртүүлөрү эсептелген. «Ногойлодун баскыны», «Эл айрылган» - күүлөрү элге ири азаптарды алып келген XV кылымдын ортосундагы казак урууларынын бөлүнүү жана жер которуу сыяктуу тарыхый окуяларды чагылдырган. Күүчүнүн жарандык позициясынын калыптануусуна Есет Котибарулы, Ерназар баатыр жана Бекет-саланын кол алдындагы 1847-58-жж. россия империясынын колониялык саясатына каршы көтөрүлүш таасирин тийгизген. Ал баатырлар Ерназар менен Бекеттин каармандыгын өзүнүн -«Кос кыран», «Шырылдатпа», «Бекеттин жыр күүсү», «Ерназар, Бекеттин зары» күүлөрү менен элдин эсинде калтырууну чечкен.

1895-жылы Шалкар районунун Талдыкум аймагында Сары акындын жашоосунда кайгылуу окуя болгон, анын тагдырына Казангап да катышкан. Акындын зордук-зомбулук менен көз жумганын угуп Казангап «Түркүн дүйүнө» аттуу күүсүн чыгарган. 1902-жылы Казангап Бүркүтбай байдын жылдык ашына келет. Анын жаңы «Бүркүтбайдын тору жоргосунун табак тарткан күү» ашка чогулган меймандарга мезгил тез өтөөрүн, ал алдыга озоорун, аталган жоргонун жүрүшү катары эскерткен.

Үчүнчү параграф **«Жашоонун булагы – жашоого ой жүгүртүү мезгили»**

Акыркы үчүнчү мезгилдин башталышы Казангаптын өзүнүн айылы менен бирге Канбактыдан Сулукаранын кумуна 1903-жылы жер которуусу менен дал келген. Жер которуу күүчү үчүн жашоосундагы белгилүү бир окуя болуп калган. Тагдыр туурасындагы өзүнүн философиялык ой жүгүртүүлөрү «Жашоонун булагы» күүсүндө берген.

1906-жылдын мартында Оренбург шаарында Окумуштуу архивдие комиссиянын отуруму болуп өткөн, анда күн тартибинде кыргыз (казак) музыкасы менен поэзиясын изилдөө турган. Казангаптын күүлөрүн угушкан. Ошол эле жылы ал падышалык чиновниктер темир жолун курууда саясий туруксуз адам катары издөө жарыялаган Рамазан аттуу жаш шакирт менен таанышат. Жаш жигит кармалып, Оренбург абагына камалган, ал жакта катуу ооруп, каза болот. Казангап ага өзүнүн «Шакирт» жана «Рамазанды жоктоо» күүлөрүн арнаган.

1916-жыл казактар үчүн оор жылдардан болгон: орусташтыруу саясаты, жерлерди тартып алуу, 17 ден 43 жашка чейинки эркектерди оорук жумуштарына мобилизациялоо ачкачылыкка алып келген. 1916-жылдагы

окуялар «Журтта калган» жана «Окоп» аттуу күүлөрүндө кенири чагылдырылган.

1917-жылы Казангап Үсөн-төрө менен таанышып, өзүнүн өйдөлөп калган жашына карабастан ал Үсөн-төрөнү өзүнүн шакирти катары эсептеген. Суфий Үсөн-төрө ага руханий таанымдын жолун ачып берип, торе-кагысты аткаруунун кылдаттыгын көрсөткөн. 1920-жылы Үсөн-төрө 90 жашка толгондо Казангап бардык уруулар чогулган ашка келген. Үсөн-төрө элге кайрылуу менен - «Мезгил кетти, жашоо өттү» күүсүн ойной баштаган, бирок күүнүн ортосуна жетип домбрасын Казангапка берип, ал коштошуу күүсүн акыр аягына чейин ойногон. Чебер Үсөн-төрө Казангап үчүн акыркы чоң чыгуусу болуп калган. Жарым жыл өткөндөй кийин 1921-жылдын февралында ал тиф эпидемиясынын учурунда дүйнөдөн кош айткан. Казангаптын жалгыз бейити Шалкар районунун Айшуак айылынын жанында жайгашкан.

Демек, күүчү Казангаптын турмуштук жолунун хронологиясы алгачкы жолу калыптанган. Чогулган экспедициялык материалдар XIX кылымдын ортосу XX башындагы Актөбө уездиндеги инструменталдык маданияттын тарыхын калыптандырууга, ошол мезгилдеги көрүнүктүү күүчүлөрдүн бүтүн плеядасынын ысымдарын кайтарып берүүгө шарт түздү. Изилдөөгө аз изилденген же унутулган күүлөрдү түзүү тарыхы киргизилди, алардын көпчүлүгү заманбап домбрачылардын жашоо-турмушуна жана репертуарына кайтып келет.

Төртүнчү параграф **«Күүчү Казангаптын күүлөрүнүн салттуу домбра мектеби»** - алгач илимий изилдөөнүн материалы болуп Казангаптын шакирттери менен жолун улантуучулардын төрт муунун камтып турган бир жарым кылым аралыгындагы аткаруучулук мектепти изилдөө саналат.

Салттуу домбра мектеби «Устаз-шакирт» окутуу оозеки кесипкөйлүк системасына негизделген. Устаз өзүнүн турмуштук жана чыгармачылык тажрыйбасын өткөрүп берип, шакирттеринин эстетикалык жана диний көз караштарын калыптандырган. Шакирт менен Устаздын ортосунда шакиртке шакирттин импровизатордук методуна жетүүгө, варияциялоо искусствосуна үйрөнүү үчүн шарт түзгөн чыгармачылык контакт түзүлгөн.

Биринчи муунда күүчү менен тааныш болгон Казангаптын түздөн-түз окуучулары турат, алар аны менен баарлашып, көз караштарына орток болушуп, күүлөрдү күүчүнүн өзүнүн колунан алышкан. Домбрачылардын керемет плеядасын 26 адам түзөт, алар туурасындагы эс-тутумду алардын жолун жолдоочулар жана урпактары-туугандары сакташкан. Алардын баардыгы XIX акыркы чейрегинде жана XX башталышында төрөлүшкөн. Эң чоң тобун Казангаптын мекени Шалкар районунда төрөлүп, жашашкан домбрачылар түзүшөт. Бул – он жети белгилүү музыкант, алардын жашоо-турмушу жөнүндө тарых менен легендалар айтып турушат. Тарыхый өткөн мезгилде Донызтау менен Каракалпакиянын домбрачыларынын биринчи мууну жеке бир бутакты камтып турушкан, анткени бардык музыканттар Казахстанда туулушкан. Советтик бийликтин калыптануу жылдары революциялык террордон сактанып, көптөгөн үй-бүлөлөр малдары жана үй-

бүлөлүк оокаттары менен Каракалпакияга биротоло жере которушуп, ал жакта Казангаптын инструменталдык мектебинин дагы бир бутагын негиздешкен.

Жогорку аткаруучулук чеберчиликтин далили катары тогуз добрачынын сакталып калган кайталангыс фольклордук жазуулар эсептелет:

Казангаптын түздөн-түз шакирттеринин биринчи мууну

Шалкар району	Донызтау - Байганин району	Каракалпакия	Ыргыз Карабутак
Кобенов Мамбетали (1871-шамамен 1945)	Қонақбай Думаулы (1870-1934)	Дүйсенбайулы Байымбет (1875-1962)	Жолмырза Жубанышулы 1870-1934
Матай Қуантаев (1884-1958)			Макаш Бектурганов (1880-1965)
Тайпан Балмаганбетулы (1884-1970)			
Кадыралы Ержанов (1885-1969), <i>күүлөрдүн жазылмасы бар</i>			
Нуркат Косуақов (1886-1975)			
Збира Абубакирқызы (1887-1961)			
Медеубай Бақтыбергенов (1889-1975)		Жумалы Ембергеноулы (1889-1975) <i>күүлөрдүн жазылмасы</i>	
Балмағамбет Сайымов (1890-1941)			
Бурқан Какенулы (1894-1969), <i>күүлөрдүн жазылмасы</i>			
Дияр Алдабергенов (1894-1969)			
Қурмангали Омурзаков (1895-1971) <i>күүлөрдүн жазылмасы</i>			Райымберген Жолекенов 1895 – 1972) <i>күүлөрдүн жазылмасы</i>
Боранбай Бердалиев (1898 -1977)		Сары Даулеткелди Жармаганбетов (1899- 1950)	
Курманғазы Бокаев			

(1900-1980) күүлөрдүн жазылмасы			
Имангазы Беримбетов (1901 -1985)			
Камбар Медетов (1901-1942)			
Жалекеш Айпақов (1904 -1967) күүлөрдүн жазылмасы		Тогайбай Бейсенбиулы (1904 - 1976)	Мопык Исатайулы (1903 - 1960)
Шурен Сартов (1905 - 1980) күүлөрдүн жазылмасы сакталып калган		Молдағали Балымбетов (1906-1984) күүлөрдүн жазылмасы	
17	1	5	4
			Бардыгы: 27

Казангаптын шакирттеринин экинчи муунун Казангапты билбеген жана күүлөрдү шакирттердин биринчи муунунан кабыл алышкан домбрачылар кирет. Шалкардык домбрачылардын аткаруучулук салты үзгүлтүккө учурабаганы менен экинчи жана үчүнчү муундагы аткаруучулардын саны олуттуу төмөндөгөн, аны катаал социалдык-тарыхый өзгөрүүлөр жана катаклизмдер менен түшүндүрүүгө болот: совет бийлигин «аскердик-коммунистик режим», көчмөн жашоо образынан отурукташкан жашоо образына дароо өтүү жолу менен түшүндүрүүгө болот.

Анда доңызтаустук жана каракалпактык виртуоз-домбрачылардын экинчи муунунун аткаруучулук искусствосу салттуу мектепти анын өнүгүүсүнүн туу чокусуна жеткирди. Тилекке каршы, ХХI кылымдын башындагы мындай белгилүү виртуоздор калган жок.

Аткаруучулардын экинчи мууну

Шалкар Району	Доңызтау - Байганин району	Каракалпакы	Ыргыз, Карабутақ, Оил, Арал
Межит Бейсенбаев (1905-1989) күүлөрдүн жазылмасы бар	Тасыбай Махамбет (1910-1961)	Әбдігали Жанбыршиев (1908-1988) күүлөрдүн жазылмасы	
Келбет Тилеулин (1913 - 1982) күүлөрдүн жазылмасы	Калдыбай Насырбайулы (1910-1984) күүлөрдүн жазылмасы		
Үмбетов Смагүл (1915-1992)	Альден Толегенов (1921-1997) күүлөрдүн		Рүстембек Омаров (1919-1988) Павлодар

	<i>жазылмасы</i>		<i>күүлөрдүн жазылмасы</i>
Искендер Жуқанов (1916 - 2008) <i>күүлөрдүн жазылмасы сакталып калган</i>	Абдрашит Кожанов (1927-1997) <i>күүлөрдүн жазылмасы сакталып калган</i>	Биман Кенжебайұлы (1916-2003) <i>күүлөрдүн жазылмасы</i>	Ыскак Райымбергенов (1929-1988) <i>күүлөрдүн жазылмасы</i>
Бақыт Басыгараев (1928-2001) <i>күүлөрдүн жазылмасы</i>			Избасар Илиясов (1929-2006) Арал <i>күүлөрдүн жазылмасы</i>
Жумабай Жансүгиров (1930) <i>күүлөрдүн жазылмасы</i>	Мембеталин Нежиметдин - Машалак (1933-2004) <i>күүлөрдүн жазылмасы</i>		Айса Шерипов (1933-2004) Оил <i>күүлөрдүн жазылмасы</i>
			Бардыгы 17

Үчүнчү муунда Доңызтау-Байганин районунда жана Каракалпакияда 30-жылдары туулган аткаруучулар жок. Советтик мезгилде Доңызтау району тарыхый-маданий жана этнографиялык өңүттө аз изилденген, ошондуктан аталган регион жабык болгон, анткени Устюрт районунун түштүк-батыш чегинде аскердик полигон режими иштеген. Чарбачылык инфраструктура кыйроого учурап, калктын чыгып кетүүсү байкалган.

Салттуу мектептин өнүгүүсүн Актөбө, Арал, Карабутак, Оил – региондору сыяктуу ылайыктуу экологиялык региондордон чыккан домбрачылар колдоого алышкан.

Аткаруучулардын үчүнчү мууну

Шалкар району	Доңызтау – Байганин	Каракалпакия	Ыргыз, Карабутак, Оил, Арал, Актөбө ж.б.
Ешмуханов Дүйсенбай (1939) <i>күүлөрдүн жазылмасы</i>			Жаңаберген Элбетов (1936, с/х Актөбө) <i>күүлөрдүн жазылмасы</i>
Балмағамбетов Садуакас (1941 – 1999) <i>күүлөрдүн жазылмасы</i>			Момын Байганин (1937– Темир) <i>күүлөрдүн жазылмасы</i>
Жайханов Төлеу (1941-2010) <i>күүлөрдүн жазылмасы</i>			Абилахим Шаншаров (1937– Арал) <i>күүлөрдүн жазылмасы</i>
Байдәулетов Задаш (1942 - 2009)			Қаппар Жармағамбетов (1938-

<i>күүлөрдүн жазылмасы</i>			1988) – Арал <i>күүлөрдүн жазылмасы</i>
Үмбетов Алтынбек (1945) <i>күүлөрдүн жазылмасы</i>			Қайыргали Қожанбаев (1938–Атырау) <i>күүлөрдүн жазылмасы</i>
Аманов Қожагелди (1946 – 2006) <i>күүлөрдүн жазылмасы</i>		Нурмагамбетов Саламат (1945) <i>күүлөрдүн жазылмасы бар</i>	
			Бардыгы 12

Аткаруучулардын төртүнчү муунунда ХХ кылымдын экинчи жарымында туулган домбрачылар турат. Бардык бешөө тең күүлөрдү салттуу негизде өзүлөрүнүн жакын чоң аталарынын, аталарынын, энеси жактан туугандарынан өздөштүрүшүп, андан кийин окуу жайлар менен консерваториялардан кесипкөй академиялык билимдерди алышкан.

Аткаруучулардын төртүнчү мууну

Шалкар району	Донызтау - Байганинский район	Каракалпаки я	Ыргыз, Карабутақ, Оил, Арал, Ақтобе ж.б.
Нурболат Жанаманов (1955) <i>күүлөрдүн жазылмасы</i>			Раимбергенов Абдулхамит (1957 - Ақтобе)
Басыгараев Эдил (1970) <i>күүлөрдүн жазылмасы</i>	Асылханов Жайлаубай (1964) <i>күүлөрдүн жазылмасы</i>		Элипбаев Турар (1959 - Жабасак) <i>күүлөрдүн жазылмасы</i>
Сеитов Рустем (1974) <i>күүлөрдүн жазылмасы</i>	Хамзин Талап (1975) <i>күүлөрдүн жазылмасы</i>		Кенигесов Асылбек (1984 - Алга) <i>күүлөрдүн жазылмасы</i>
Бардыгы 8			Бардыгы: 64

Устаз-Шакирт тарбиясынын салттуу мектеби ХХ кылымдын ортосуна чейин сакталган. Күүчүнүн жашоосу менен чыгармачылыгынын тарыхый ракурсу анын салттуу мектебинин өнүгүүсүнүн эволюциялык механизм ачып берүүгө шарт түзөт, анда Казангаптын мурасын ХХІ кылымга чейин жеткирген окуучулары менен жолун жолдоочуларынын түз сызыктары сакталып калган.

«Казангаптын стилдик өзгөчөлүктөрү» аттуу экинчи бапта Казангаптын жанрдык жана стилдик белгилери боюнча жалпы теоретикалык маселелери чагылдырылган.

Экинчи баптын биринчи параграфы «Казангаптын чыгармачылыгындагы «Акжелен» жанры».

«Акжелен» күүсү Казангапты анын бүткүл чыгармачылык жолунда коштоп жүргөн. Жаш кезинде Казангаптын кесипкөйлүк окуусу «62 Акжелен» циклин өздөштүрүүдөн башталган. «Устаз-Шакирт» тарбиясынын салттуу системасы «Акжелен» жанрындагы күүлөргө милдеттүү окутууну камтыган. «62 Акжелен» күүлөр цикли батыш казакстандык областарда чеберчилик мектеби катары кызмат кылат:

<i>Время жизни человека</i>			<i>Кюи «Акжелең»</i>
первый мушель	1-12 лет	детство	"Кыз Акжелен" (<i>Акжелең девочка</i>), "Тентек Акжелен" (<i>Баловница</i>)
второй мушель	13-24 года	молодость	"Көңіл ашар Акжелен" (<i>Поднимающий настроение</i>), "Буранбел Акжелен" (<i>Тонкий стан</i>), "Кербез Акжелен" (<i>Грациозная Акжелең</i>), "Булбул Акжелен" (<i>Соловей Акжелең</i>), "Сипай сал Акжелен" (<i>Ласкающий Акжелең</i>)
третий мушель	25-36 лет	зрелость	"Сылан Акжелен" (<i>Достойная уважения</i>), "Сырбаз Акжелен" (<i>Величавый Акжелең</i>), "Серпер Акжелен" (<i>Вдохновенный Акжелең</i>), "Домалатпай Акжелен" (<i>Круговороты жизни</i>)
четвертый мушель	37-48 лет	зрелость	"Киран бел Акжелен" (<i>Не гнущаяся поясница</i>), "Түйдөк Акжелен" (<i>Наслаивающийся Акжелең</i>)
пятый мушель	49-60 лет	старость	"Кари Акжелен" (<i>Старый Акжелең</i>), "Шал Акжелен" (<i>Старик Акжелең</i>) "Шалдиріш Акжелен" (<i>Истекающие силы</i>), "Отті-ау, кетті-ау Балжан" (<i>Время прошло</i>)

Биз «Акжелендер» тобун эки подгруппага бөлдүк: «Акжелен» салттуу күүлөрү жана аталган жанрдагы Казангаптын жеке чыгармалары. Салттуу циклдеги –«Күү чакыргыч Акжелен», «Тентек Акжелен», «Дөңгөлөк Акжелен», «Кербез Акжелен», «Буран бел», «Киран бел Акжелен», «Кари Акжелен» -күүлөрдө Казангап ар бир күүнүн мүнөзүн, сулуулугун жана аялдар образынын лирикалуулугун ачып берет. Казангаптык образдардын калыптануусунда жана өнүгүүсүндө штрихтер чоң мааниге ээ. Казангаптын күүлөрүндөгү негизги штрих катары жумшак ильме-кагыс эсептелет.

Второй параграф **«Казангаптын күүлөрүндөгү толгоо жанрындагы стилдик айырмачылыктар»**

Экинчи топту толгоо жанрындагы күүлөр түзөт. Күүлөрдүн стилдик айырмачылыктары:

-толгоо жашоо-турмуштун философиялык маанисиндеги жанр болуп калды;

-толгоо күүлөрү үчүн так берилген штрихтик ритмдик-формулар мүнөздүү; биз Акжелен жанрындагы күүлөрдө байкаган штрихтердин оюну жок;

-толгоо күүлөрүнүн жанрдык тобу үн ченеми менен айырмаланат, күүнүн темасын ырааттуу бурулуусу менен типтүү кармалган ыргактар музыкалык өнүгүүдө интонациялык-тематикалык айлампада ойноодо, аларды ырдоодо жана мотивдерди ритмдик варьияциялоодо көрүнөт;

-толгоо күүлөрүнүн мүнөздүү белгиси болуп муундук форма-схемасы эсептелет, анда иштелүүчү бөлүмдөр – орто муун бир нече жолу берилиши мүмкүн, алардын өнүгүүсү варианттык ойноодо жана теманын метро-ритмдик жаңылануусунда түзүлөт; кеңири берилген күүлөрдө иштелип чыккан бөлүмдүн жекелешүүсүн байкоого болот, анда күүнүн негизги темасынын кылдат өнүгүүсү менен катар өз алдынча кыска темаларды-мотивдерди пайда кылуучу көркөм ритмдер менен варьияциялоо жүргүзүлөт;

-күүлөрдөгү сагалардын кульминациялык бөлүмдөрү жок: орто муундарды кайра өткөрүүдө кичи саганын аймагын камтуу менен диапазонунун кеңейүүсү мүмкүн, бир бөлүмгө орто муун менен саганын регистрдик аймактары бириккен топтолгон формасы пайда болот;

-ички үн ченеми күүнүн өнүгүүсү бир регистрдик аймакта өткөрүлүп, Казангаптын күүлөрүнүн айырмачылык белгилеринен болуп эсептелет.

Үчүнчү параграф **«Кептик формула күүлөрдүн интонациялык негизи»**

Казангаптын чыгармачылык мурасында өзгөчө үчүнчү топту келип чыгуусу конкреттүү турмуштук кырдаалдар менен байланышкан күүлөр түзөт. Аталган күүлөрдүн негизги тематикасы катары кептик формула кызмат кылып, күүнүн мүнөзүн, метро-ыргагын, штрихтерин, интонациясын аныктаган: «Кайтатын мезгил болды гой, руксат берши, Балжан кыз», «Сау бол Балжан», «Уршыктын журтта калганы», «Киту-киту, кайт-кайт», «Өтти-ау Балжан, кетти-ау Балжан», «Дуркун-дуркун дуние», «Куй молдан бол, кожан бол, барине де бир олим»; бардыгы –он жети күү.

Сөз менен болгон байланыш инструменталдык музыканын калыптануу башатында турган. Байыркы легенда күүлөрдө инструменталдык обон кептик интонация менен байланышкан үлгүлөр сакталып калган. Аталган жакындыктан генетикалык башаттары искусствонун салттуу жанрларына барып такалат, ал сөз музыкалык жактан айтылган. Бул жарым кептик-ырдык айтылуу жашыруун сөздөр үчүн мүнөздүү болгон, аларда формулардын ырдык көп кайталануусу магиялык таасирдин актысы болуп эсептелген. Алсак, мисалы, «Куш кайтаруу» күүсүнүн негизинде жатат, анда казактар аң уулоо учурунда «Киту-киту, кайт-кайт» деп шумкарларды чакырышат. Кептик чакырык аңчы кушту жакындатуу, кайтаруу үчүн багытталган иштиктүү жашыруун сөздөр болгон.

Сакталып калган архивдик жазылмалар көрсөткөндөй, кептик формулар салттуу музыканы сактоонун бирден-бир принциптеринен болуп эсептелет. Жумабай-аксакалдын репертуарындагы көптөгөн күүлөр сөз менен

байланыштуу: ал үчүн башкысы – текстер менен болгон мотивдер, ал боюнча ал күүнүн темасын калыбына келтирет. Сөздөр менен кептик интонация тартиби штрихтердин ыргагын жана мотивдердин интонациясын калыптандырат. Штрих – күүнүн негизги айырмачылык өзгөчөлүгү, аны менен метр аныкталат.

12 варианттагы эки күүнүн талдоосу көрсөткөндөй, домбрачылардын эстутумунда күүнүн семантикасы үчүн олуттуу болгон бардык кыйла маанилүү жана айырмаланган штрихтер так берилген. Адаттагы штрихтер кеткен күүнүн жерлеринде варианттарга жол берилген.

Батыш-казакстандык салттагы күүлөрдүн импровизацияларынын башкы уюштуруучулук учуру болуп музыкалык форма эсептелет. Бардык импровизациялар канчалык оригиналдуу жана улануучу болбосун, алар форма-схеманын структуралык мыйзам ченемдүүлүктөрүнө негизделген. Калыптанган формадан, өзгөрүүдөн болгон бардык артта калуулар, анын бөлүмдөрүнүн орун которуулары жана кайра коюулары дароо эле аткаруучулар тарабынан көзөмөлдөнөт. Форманы билүү күү менен болгон биринчи эле таанышууда эстеп калуу үчүн милдеттүү материалды алууга, аткаруучулук чеберчиликти көрсөтүүгө, күүнүн мазмунуна карата өзүнүн түшүнүгүн жана мамилесин ачып берүүгө шарт түзөт.

Төртүнчү параграф **«Казангаптын көркөм күүлөрү»**

Төртүнчү көркөм топко аттардын жүгүрүүсүн мүнөздөгөн күүлөр кирет: «Торы жорганын бөгөлөк қақпайы», «Торы аттың көкүл қақпайы», «Торжорганын табак тарткан күү», «Сауранкөк», «Алиманын боз жоргасы», «Балжаннын торы аттын үстүндөгү күү».

Ат чабыштын образы домбра искусствосунда кыйла кеңири тарагандардын катарына кирет. XIX- XX кк. башындагы көп сандаган күүлөрдө аталган образ ар түрдүүчө берилип, көчмөндөрдүн ар кыл дүйнө картинасын жүзөгө ашырат: талаалардын учу-кыйыры жетпеген мейкиндиктерине суктануу жана сүйүү (Курмангазы «Сары-Арка», «Балбрауын»), байгенин аракеттик руху («Тепенкок», «Кара-Жорго»), жоргонун кооз чуркоосу (Казангап «Торы жорганын бөгөлөк какпайы», Аккожа «Балжанкердин шабысы»), турмуштук жол туурасындагы философиялык ой жүгүртүүлөр (Дина «Каракаска ат», Аликей «Коныр ала»). Ат чабыш образы аркылуу ар кыл эмоционалдык абалдардын кеңири чөйрөсүн жүзөгө ашыруу тамыры терең байыркы мезгилге таандык болгон музыкалык тилдин бардык компоненттеринин кылдат иштелип чыгуусунан кийин мүмкүн болуп калды.

Салттуу мураста байыркы аңыз күүлөр сакталып калган, аларда ат чабыштын картинасы дайыма сүрөттөлүп, бир тараптуу болот: бул жаныбарлардын чуркаганы – Ак төө, Жез кийик, Аксак кулан, Боз ат, Боз айгыр жана Аюу. Байыркы күүлөр легендалардын эпизоддорун иллюстрациялоочу фрагменттерди камтып турушкан. Музыкалык ат чабуучулук образдардын башкы уюштуруучу принциби катары инструменттин квинттик ыргагы кызмат кылат. Күүлөрдүн так ыргактык

структурасы бөлүнгөн, кайталануучу ыргактык формулада жана оң колдун штрихтеринде негизделип, ар бир ыргактык үлүштү күчтүү манжалык соккуну басым жасайт: $\overset{V}{\text{♩}} \overset{V}{\text{♩}} \overset{V}{\text{♩}} \overset{V}{\text{♩}}$; $\overset{V}{\text{♩}} \overset{V}{\text{♩}} \overset{V}{\text{♩}} \overset{V}{\text{♩}}$; $\overset{V}{\text{♩}} \overset{V}{\text{♩}}$. Ат чабыштын типтүү үлгүсү болуп «Жетим бала зары» аттуу легендалуу күүдөгү аттын чуркашын иллюстрациялоочу фрагмент эсептелет (А.Раимбергеновдун жеке фондусу):

Жетим бала зары

исп. И.Аубакиров

«Аксақ кулан» легендалуу күүнүн Магистаустук версиясында куландардын ат чабышын сүрөттөө үчүн ар кыл күүлөрдө эки тема колдонулат. Алкуат Кожаберженовдун вариантында («Аксақ кулан» күүсүнүн мангистаустук варианты 70-ж. башында Б.Аманов тарабынан Алкуат Кожаберженов менен Мурат Ускенбаевден жазылып алынган. Курмангазы атындагы Казак улуттук консерваториясынын фольклордук лаборатория фонду) өзүнүн оюнуна комментарий берген, төмөнкүдөй темада угулат:

Аксақ кулан

исп. А.Кожаберженов

Мурат Ускенбаев «Куландардын чуркашы жана дабышынын» биринчи эпизодунда башка теманы аткарган:

Ақсақ құлан

исп. М.Ускенбаев

Саналган бардык байыркы күүлөр фрагментардуулугу менен айырмаланып, өнүкпөгөн формасына ээ болуп, обертондор натуралдык шкалада ладомелодиялык борборлор менен кызмат кылган квинттик түзүлүштө аткарылат. Байыркы күүлөрдүн обонуна тебелөө, бир добушта токтоо, бир эле ыргактык формулалардын кайталануусу, кыймылдуу ыргак таандык. Күүлөрдүн обону аз өз алдынчаланган, анын өнүгүүсү музыкалык образдын калыптануусунда принципалдуу мааниге ээ эмес. Ат чабыштын мүнөзү, образдын динамикасы ритм жана ыргак менен берилет. Күүдө түзүлгөн образ «ордундагы чуркоону» билдирет, анткени аралыкты багындыруу, образдын процессуалдык өнүгүүсү жок.

Үчүнчү бап **«Казангаптын мектебинин өкүлдөрүнүн чыгармачылыгындагы мурасы».**

Первый параграф «Күүлөрдүн импровизациялоо жана варианттуулук маселелери»

Күүлөр импровизацияда жашап келет. Бир жолу түзүлүп, ал дайыма кайрадан жаралат же аны ойноого батынган ар бир күүчү сөзсүз түрдө өзүнүн жанын берип, күүнү кайгы-кубанычы менен толуктайт. Аталган кайра жаралууда – күүлөрдүн пайда болуусунун маңызы.

Эмне үчүн күү дайыма өзгөрүү менен өзү менен өзү кала берет? Вариант качан башка күү болуп калат? Импровизациялоодо кандай өзгөрүүлөргө, форманын кандай бөлүмдөрүндө, кайда жол берилет?.

Изилдөө үчүн биз Борбордук жана Батыш Казахстанда азыркы мезгилде да абдан таанымал болгон Казангаптын «Домалатпай» жана «Көкүл» күүлөрүн алдык. Алардын экөө тең улуу күүчүнүн чыгармачылыгынын бышып-жеткен мезгилине таандык болуп, анын талантынын ар кыл чектерин чагылдырат. Күү мазмуну боюнча айырмаланат – «Домалатпай» жогорку айлануу картинасын тартып, өзүнө турмуш туурасындагы философиялык ой жүгүртүүнү камтып турат, «Домалатпай» -мүнөзү боюнча – жеңил, ойноок, «Көкүл» - токтоо, тең салмактанган. «Көкүл» «Домалатпайга» караганда кыйла татаал структурага ээ.

Күүлөр бир катар аткаруучулардан ар кыл мезгилдерде жазылып алынган бир канча варианттарда берилет. Бардык домбрачылар – Жалекеш Айпаков, Кадыраои Ержанов, Райымберген Жолекенов, Келбет Тлеулин,

Мажит Бисембаев, Рустембек Омаров, Айса Шарипов жана Бахыт Басыргараев – Казангаптын күүлөрүнүн эң мыкты чечмелөөчүлөрүнүн катарына кирет. Алардын ар бири керемет аткаруучулардан болушуп, ойноодогу өзүнүн мүнөздүү жүрүм-туруму менен айырмаланат. Алардын бардыгы салттуу музыкалык тарбия алышып (кара. Б.Амановдун макаласын «Тартыс как специфическая форма музицирования в музыкальной культуре казахов»), керемет эс-тутумга, ири репертуарга ээ болушуп, эркин импровизациялашат. Кызыктуусу, аталган домбрачылардын ар бири өзүлөрүн Казангаптын түздөн-түз жолун жолдоочулардан деп эсептешип, анын күүсүнүн варианты улуу күүчүнүн оригиналдуу аткаруусуна кыйла жакын экендигине ишенет. Жалекеш, Кадырали жана Райымберген Казангаптын өзүн билишкен. Алар – анын чыгармачылыгын мурастап калган аткаруучулардын биринчи мууну. Келбет менен Мажит да улуу муундун өкүлдөрү болуп эсептелишет, бирок алар Казангаптын күүлөрүн анын жакын досторунан жана туугандарынан үйрөнүшкөн. Рустембек, Айса жана Бахыт – Казангаптын салтын улантышкан домбрачылардын экинчи мууну. Рустембек менен Айса Жалекештен, Бахыт – Кадыралы менен Жумалыдан окушкан. Демек, ырааттуулуктун эки сызыгына көз жүгүртүү ыктымалдуу болуп калат:

Казангап-Жалекеш-Айса жана Рустамбек;

Казангап-Кадырали (Жумалы)-Бахыт

Жакынкы эле мезгилдерде тажрыйбалуу күүчүлөр бир эле жолку ойноодо ар кандай татаал күүлөрдү ойной алышкан. Мындай тез эстеп калуунун башкы себеби музыкалык материалды, б.а. күүнүн формаларын жайылтууда турган. Жаңы күүнү эстеп калуунун маанилүү учуру болуп штрихтер эсептелет: оң колдун манжалык жогору жана төмөн уруулары. Штрихтерден, күчтүү жана начар соккулардын ырааттуулугунан түздөн-түз көз карандылыкта тигил же бул образдар жана домбра музыкасында түзүлөт. Штрих – күүнүн негизги айырмачылык өзгөчөлүгү, аны менен метр аныкталат.

ИЗИЛДӨӨНҮН НЕГИЗГИ КОРУТУНДУЛАРЫ

1. Казахстандын Актөбө областынын, Россиянын Оренбург областынын, Каракалпакстандын шаарлары менен айылдарынын жеке талаа экспедициялары боюнча күүчү Казангаптын турмуштук жана чыгармачылык жолунун хронологиясы реконструкцияланды.

2. Жалпы экспедициялык материалдар боюнча XIXылымдын биринчи жарымындагы Батыш Казахстандын домбра салтынын тарыхы калыбына келтирилди, анда белгилүү күүчү шакирт Казангап берилген: Шуйт уруусунан Орынбай, Табын уруусунан Тореш, Жакайым уруусунан Каратос-Аймагамбет, Курманияз Котебасулы, Усен-торе Арынгазиев, андан тышкары XIX кылымдын экинчи жарымындагы күүчү Казангаптын уруулаштары: Алим уруусунан Тогызбай, Шомишты-Табын уруусунан Рах Зулкарулы, Табын

уруусунан Дукенбай, Каражон-Табын уруусунан Манке, Торт-кара уруусунан Емберген, Кабак уруусунан Тарпан, Карабас уруусунан Кожай, Елибай уруусан Берикали, Байулы уруусунан Айша, Тилеу уруусунан Сарыу.

3. Илимий ачылыш катары Казангаптын салттуу домбра мектебинин тарыхы болуп калган, анда шакирттери иенен жолун жолдоочуларынын төрт муунунун ысымдары, өмүр баяндары жана репертуары калыбына келтирилген. Инструменталдык мектептин өнүгүүсүнүн бир жарым кылымдык жолу берилип, күүчүнүн чыгармачылык мурасынын таралуусунун уруулар аралык ырааттуулугу көрсөтүлгөн. Аталган тарыхта жамаатташтыруу жана репрессиялар жылында каза болгондордун, өз жеринин тагдырын ойлогондордун, ядролук жана химиялык сыноолордон булгангандардын, туулган жеринен жер которуп, таштап кеткендердин ысымдары унутулуп, ата-мекендин бир бөлүгүн Казангаптын күүлөрүндө калтырган.

4. Салттуу мектептин өнүгүүсүндөгү бардык тарыхый тизмектерге карабастан жаңы ХХІ жүз жылдыкка чейинки улуу күүчүнүн чыгармачылыгын жеткиришкен шакирттери менен жолун улантуучулардын түз бутактарын бөлүп көрсөтүүгө болот:

Шалкар: Казангап –Кадырали-Жумабай-Кожагелди-Абдулхамит-Едил

Шалкар: Казангап –Курмангали-Жалекеш-Келбет-Садуакас-Нурболат

Шалкар: Казангап-Жумалы-Абдигали-Кадырали-Бахыт-Едил

Доңызтау: Казангап-Конакбай-Тасыбай-Машалак-Жайлаубай-Асылбек

Каракалпакия: Казангап-Жумалы-Молдагали-Айторе

Карабутака: Жолеке – Райымберген – Ыскак – Абдулхамит

5. «62 Акжелең» күүлөрүнүн салттуу циклинин функциялануу системасы аныкталган. Цикл аткаруучулук чеберчиликтин мектеби катары кызмат кылат, аны изилдөө Батыш Казахстандын бардык күүчүлөрүнүн чыгармачылык жолундагы милдеттүү этап болуп калган. «62 Акжелең» циклинин структурасы түрк календарында турмуштук циклдин негизин түзгөн мезгилди чагылдырган. Ар бир жаш-курактык топко аялдык мүнөздүн өзгөчөлүктөрүн берген күүлөр таандык болот. Акжелең күүлөрүнүн мазмуну аялдар образы менен байланыштуу болуп, сулуулук, тунуктук, грация түшүнүктөрү менен жакындаштырылган. Акжелең күүсү таасир берүүнүн өзгөчө күчүнө ээ болуп, сүйүүнү жана жаштык күчүн берип турган.

6. Казангаптын чыгармачылык мурасын алардын түзүлүү тарыхы менен 64 күү, анын шакирттеринин аткаруусундагы күүлөрүнүн 300 варианты түзөт. Күүлөр төрт жанрдык топко бөлүнгөн: акжелең лирикалык күүлөрү, философиялык толгоолор, кептик формулалардагы күүлөр жана аттардын чуркашын билдирген күүлөр. Ар бир жанрдык топ өзүнүн стилистик өзгөчөлүктөрүнө ээ.

«Акжелең» күүсү салттуу жана автордук деп бөлүнөт. Көлөмү боюнча анча чоң эмес салттуу күүлөр типтик муундук формада кичи сага жана ильме-кагыс бир-эки штрихтик формулаларды ойноодо негизделген. Автордук акжелеңдер күүчүнүн чыгармачылык лабораториясы болгон. Ал коркпостон эле жаңы көркөм ыкмаларды, оригиналдуу штрихтерди, кеңири формаларды

киргизген. Музыкалык өнүгүүдө бул орто муундун иштеп чыгуучулук бөлүмдүн вариативдик кайталоолорундагы кыска темалар-мотивдерди пайда кылуучу штрихтердин ойноосун, интонациялык-тематикалык айланууларын вариациялоодо берилет.

Шашпаган билдирүү – толгоодо өздүк тереңдетилген, эмоционалдык-бай философиялык ой жүгүртүүлөр чагылдырылган. Ар бир күү – бул жашоого болгон көз караш, убакыттык тез өтүшү туурасындагы ой жүгүртүү, болуп жаткан окуяларга болгон жеке мамиле. Күүчү обондук кыймылдын ар бир интонациясын ойноп, анын бардык нюанстарын кылдат иштеп чыгат.

7. Батыш Казакстандык салттуу аткаруучулук мектептин күүлөрү жеке бөлүмдөр ортосундагы функцияларды бөлүштүрүүдө уюштуруусу менен айырмаланган типтик формага-схемага ээ. Батыш казакстандык күүлөрдүн типтик формасы бардык домбра импровизаторлоруна иреттүүлүк менен соңуна чыгуучулукту берет. Казангаптын күүлөрү үчүн кичи сага форма-схемасы менен типтик формасы мүнөздүү, бирок орто зонанын - орто муундун көп жолку кайтып келүүсү жана кайталануусу менен.

Казангаптын стилинин мүнөздүү белгиси болуп иштелип чыгуучу бөлүмдүн өз алдынчалануусу эсептелет. Орто муундун күүлөрүндө эки-үч жолу аткарылса, анда кайталануучу бөлүмдөрдүн өнүгүүсү диапазондун кеңейүүсүнө алып келип, орто муун менен саганын каттоочулук зонасын бириктирип, бир калыпка салынган форманы пайда кылат.

8. Турмуштагы оозеки форманын шарттарындагы күүнүн кайталанып аткарылуусу варианттуулукту билдирет. Күү автордун өзүнүн аткаруу процессинде алгачкы варианттарга ээ болот. Калган варианттар күүнү башка домбрачылардын аткаруусунда пайда болгон. Күү импровизацияда жашап келет, бирок эркин эмес, катаал мыйзамдуулук менен.

9. Диссертацияда биринчи жолу тарыхый мезгилдин алкагында жасалган күүлөргө болгон салыштырма талдоо методу колдонулду. Ар кыл муундагы домбрачылардын аткаруусундагы бир күүгө талдоо жүргүзүү көрсөткөндөй, күүнү бир аткаруучудан башка домбрачыга өткөрүп берүүдө колдон келишинче мыкты эмес, так ойноого аракет кылышат. Домбрачылардын чеберчилиги аткаруусунун тактыгы менен бааланып, автордук күүлөрдүн бир муундан экинчисине өткөрүп берүүнүн жана сактоонун кепилдиги болуп калды. Мезгилдин өтүшү Казангаптын күүлөрүн өзгөртпөстөн, өркүндөтүүгө жеткирген улуу мектеп алардын турмуштук дараметин бекемдеген.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ ЖОБОЛОРУ ТӨМӨНКҮ ИЛИМИЙ ЭМГЕКТЕРДЕ ЖАРЫЯЛАНГАН:

1. **Раимбергенов А.И.** Стилиевые особенности творчества кюйши Казангапа [Текст] / Раимбергенов А.И // Известия Национальной академии наук Кыргызской Республики. –2019. –№2. –С.104-108.
<http://www.ent.kabar.kg/news/zhurnal-natsional>

2. **Raimbergenov A.** Akzhelen in Kazangap's life and folk art [Текст] / Raimbergenov A. // Theoretical & Applied Science. – 2018. – №5 (61). – 108-113 pp. <http://oaji.net/pdf.html?n=2019/679-1548113720.pdf>

3. **Raimbergenov A.** Traditional dombyra school of a kyuyshi Kazangap [Текст] / Raimbergenov A. // Theoretical & Applied Science. – 2018. – №5 (61). – 114-121 pp. <http://oaji.net/pdf.html?n=2019/679-1548113720.pdf>

4. **Раимбергенов А.И.** Жизнь и творчество кюйши Казангапа [Текст] / Раимбергенов А.И. // Наука и инновационные технологии. – 2017. – №5 (5). – С. 61-70. <http://www.science-journal.kg/ru/journal/1/2017/5/>

5. **Раимбергенов А.И.** Основные принципы сохранения домбровых кюев в устной традиции [Текст] / Раимбергенов А.И. // Наука и инновационные технологии. – 2017. – №5 (5). – С.71-76. http://www.science-journal.kg/ru/journal/1/2017/5

6. **Раимбергенов А.И.** Вариантность в кюях Казангапа [Текст] / Раимбергенов А.И. // Известия Национальной академии наук Кыргызской Республики. – 2018. – № 2. – С. 96-100. <http://www.ent.kabar.kg/news/zhurnal-natsional-noi-akademii-nauk-predstavil-novye-uspekhi-uchenykh-kyrgyzstana/>

7. **Раимбергенов А.И.** Особенности формообразования в кюях Казангапа [Текст] / Раимбергенов А.И. // Наука и образование сегодня. – 2018. – №4 (27). – С. 89-92. <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-formoobrazovaniya-v-kyuyah-kazangapa>

8. **Раимбергенов А.И.** Проблемы импровизации и вариантности в кюях Казангапа [Текст] / Раимбергенов А.И. // Наука и жизнь Казахстана. – 2018. – №2/1 (56). – С. 247-250. <https://www.nkj.ru/archive/>

9. **Раимбергенов А.И.** Традиционная домбровая школа кюйши Казангапа [Текст] / Раимбергенов А.И. // Наука и жизнь Казахстана. – 2018. – №2/1 (56). – С. 251-259. <https://www.nkj.ru/archive/>

10. Xavier Hallez, **Abdulkhamit Raiymbergenov.** Lechantdes Steppes. Musiqueet chants du Kazakhstan. – Editions du Layeur. – 2002 – Paris. – 62 pp.

11. **Раимбергенов А.** Қазанғап. Ақжелен [Текст, ноты кюев] / Раимбергенов А.И. – Алматы: Онер. –1984. – 8.39 п.л.

12. **Раимбергенов А.** Проблемы текстологической вариантности кюев [Текст] / Раимбергенов А. // Инструментальная музыка казахского народа. – Алматы: Онер. – 1985. – С. 63-93.

13. **Раимбергенов А.** Күй қайнары [Текст, ноты кюев]: музыкально-этнографический сборник. / Раимбергенов А.И. – Алматы: Онер. – 1990. – 23 п.л.

14. **Раимбергенов А.И.** Реформы системы образования или какой должна стать наша культура [Текст] / Раимбергенов А.И. // Актуальные проблемы развития искусства в условиях глобализации современного мира. – Сборник докладов научно-практической конференции КазНАИ им.Т.Жургенова.– Алматы, 2005, –Т. II. – С. 162-167.

15. **Раимбергенов А.И.** Музыка: Жалпы білім беретін мектептің 2-сыныбына арналған оқулық [Текст] / Раимбергенов А., Райымбергенова С., Байбосынова У. – Алматы: Атамұра. – 2006. – 94 б.

16. **Раимбергенов А.И.** Казангап және оның мурагерлері [Текст] / Раимбергенов А.И. // Материалы республиканской научно-теоретической конференции "Наследие Казангапа и проблемы изучения народного творчества". – Алматы: 2009. – С. 6-9.

17. **Раимбергенов А.И.** Музыка: Жалпы білім беретін 12 жылдық мектептің 7-сыныбына арналған оқулық [Текст] / Раимбергенов А.И., Райымбергенова С.Ш., Байбосынова У.М. – Алматы: Атамұра. – 2009. – 96 б.

18. **Раимбергенов А.И.** Музыка. Учебник для 2 класса общеобразовательных школ [Текст] / Раимбергенов А.И., Раимбергенова С.Ш., Байбосынова У.М. – Алматы: Атамұра. – 2013. – С.128.

19. **Раимбергенов А.И.** Музыка. Методическое руководство: для учителей 2 класса общеобразовательных школ [Текст] / Раимбергенов А.И., Раимбергенова С.Ш., Байбосынова У.М. – Алматы: Атамұра. – 2013. – С.78.

20. **Раимбергенов А.И.** Музыка: Жалпы білім беретін мектептің 2-сыныбына арналған оқулық [Текст] / Раимбергенов А.И., Райымбергенова С.Ш., Байбосынова У.М. – Алматы: Атамұра. – 2013. – С.112.

21. **Раимбергенов А.И.** Музыка. Музыка әдістемесі: Жалпы білім беретін мектептің 2-сынып мұғалімдеріне арналған [Текст] / Раимбергенов А.И., Райымбергенова С., Байбосынова У. – Алматы: Атамұра. – 2013. – С.76.

22. **Раимбергенов А.И.** Музыка. Жалпы білім беретін мектептің 2-сыныбына арналған Фонохрестоматия. Тғындауға арналған шығармалар [CD диск] / Раимбергенов А.И. – Алматы : Атамұра. – 2013.

23. **Раимбергенов А.И.** Казангап. Күйлер [Ноты] / Раимбергенов А.И. – Алматы: Ауен. – 2017. – С.76.

Раимбергенов Абдулхамит Искаковичтин «Добра мектеби салтты сактоонун жана өнүктүрүүнүн институту катары (Казангаптын батыш казакстандык мектебинин мисалында)» аттуу темадагы диссертациянын 17.00.02-музыкалык искусство адистиги боюнча искусство таануу илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: домбра мектеби, музыкалык маданият, салттуу музыка, инструменталдык искусство, этнография, фольклор, чыгармачылык мурас, импровизатордук чеберчилик, салттуу аткаруучулар, социомаданий институт.

Изилдөөнүн объектиси. Диссертациялык изилдөөнүн объектиси болуп жеке стилдик көрүнүш, инструменталдык салттардын турмуштук жөндөмү бар, өнүккөн институт катары берилген Казангаптын күүчүлөрүнүн батыш казакстандык домбра мектеби эсептелет. **Изилдөөнүн предмети** катары Казангаптын чыгармачылык өмүр баянынын негизги мезгилдерин реконструкциялоо, анын мектебин калыптандыруу, андан тышкары ар кыл муундагы шакирттеринин аткаруусундагы күүлөргө салыштырмалуу талдоо жүргүзүү эсептелет.

Изилдөөнүн максаты. Диссертациялык изилдөөнүн башкы максаты болуп маданий-тарыхый жана музыкалык-стилдик ракустардагы Казангаптын домбра мектебинин институтун изилдөө эсептелет.

Изилдөөнүн методдору –салыштырмалуу-тарыхый, тарыхый-маданий жана герменевтикалык искусство таануу негздери.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы.

-Диссертацияда мурун казакстандык музыкалык билимде белгисиз болгон эмгектердин топтому жана этнографиялык материалдар колдонулат.

-Аталган эмгек күүчү Казангаптын жашоо-турмушуна жана чыгармачылыгына байланышкан биринчи атайын изилдөө болуп эсептелет. Казангаптын өмүр баянынын жаңы фактологиялык материалы илимий айланууга кирип, күүчүнүн шакирттери менен болгон байланыш кантип жана кандай кырдаалда болгондугу, күү муундан домбрачылардын мууна кантип өтүп, күүлөрдүн шайкештиги кантип сакталгандыгы ачыкка чыкты;

-«Устаз-шакирт» оозеки-кесипкөйлүк мектебинин калыптануусунун жана өнүгүүсүнүн анын маданий-тарыхый башатынан – Казангаптын өзүнөн баштап азыркы мезгилге чейинки генеалогиялык картинасы түзүлдү;

-Элдик композитордун чыгармачылыгынын стилдик жана жанрдык мыйзам ченемдүүлүктөрү, анын ичинде «62 Акжелен» регионалдык цикли аныкталды;

-Эволюциялык өнүгүүнүн социомаданий институту катары домбралык мектептин механизмдерин ачып берүүгө багытталган күүлөрдүн жанрдык курамына бүтүн талдоо жүргүзүлдү.

Изилдөөнүн натыйжаларын колдонуу чөйрөсү.

Диссертациянын материалдарын искусство таануу боюнча мындан аркы база болуп берет жана атайын курстарда лекциялар жана семинарлар аркылуу окуу-билим берүүчүлүк процессинде пайдаланууга болот.

РЕЗЮМЕ

диссертации Раимбергенова Абдулхамита Искаковича на тему «Домбровая школа как институт сохранения и развития традиции (на примере западноказахстанской школы Казангапа» на соискание ученой степени кандидата искусствоведения по специальности 17.00.02 – музыкальное искусство

Ключевые слова: школа домбра, музыкальная культура, традиционная музыка, инструментальное искусство, этнография, фольклор, творческое наследие, импровизаторское мастерство, традиционные исполнители, социокультурный институт.

Объект исследования. Объектом диссертационного исследования является западноказахстанская домбровая школа кюйши Казангапа, представленная как единое стилевое явление, как жизнеспособный развивающийся институт инструментальной традиции.

Предметом исследования является реконструкция основных периодов творческой биографии Казангапа, формирование его школы, а также сравнительный анализ кюев в исполнении учеников разных поколений.

Цель исследования. Главной целью диссертационного исследования является изучение института домбровой школы Казангапа в культурно-историческом и музыкально-стилевом ракурсах.

Методы исследования – принципы сравнительно-исторического, историко-культурного и герменевтического искусствоведения.

Научная новизна исследования.

-В диссертации используется корпус работ и этнографических материалов, прежде не фигурировавших в казахстанском научном музыкознании;

-Данная работа является первым специальным исследованием жизни и творчества кюйши Казангапа. Введен в научный оборот новый фактологический материал биографии Казангапа, выявлено, как и при каких обстоятельствах происходили контакты кюйши с его учениками, как переходили кюи от поколения к поколению домбристов, как сохранялась идентичность кюев;

-Воссоздана генеалогическая картина формирования и развития устно-профессиональной школы "Устаз-шакирт" – "Учитель-ученик", начиная от ең культурно-исторического основания – от самого Казангапа и по настоящее время;

-Определены стилевые и жанровые закономерности творчества народного композитора, в том числе регионального цикла «62 Акжелен»;

-Проведен целостный анализ жанрового состава кюев, направленный на раскрытие механизмов домбровой школы как социокультурного института эволюционного развития.

Область применения результатов исследования. Материалы диссертации могут послужить базой для дальнейших научных исследований в этой области и могут использоваться в учебно-образовательном процессе через лекции и семинаров в спецкурсах.

SUMMARY

the dissertation of Raimbergenov Abdulhamit Iskakovich on the topic “Dombrovaya School as an Institute for the Preservation and Development of Tradition (on the example of the West Kazakhstan school of Kazangap) for the degree of Candidate of Art History in the specialty 17.00.02 - musical art

Key words: dombra school, musical culture, traditional music, instrumental art, ethnography, folklore, creative heritage, improvisational art, traditional performers, sociocultural institute.

Object of study. The object of the dissertation research is the West Kazakhstan dombra school of kuishi Kazangapa, presented as a single stylistic phenomenon, as a viable developing institute of instrumental tradition.

The subject of the research is the reconstruction of the main periods of the creative biography of Kazangap, the formation of his school, as well as a comparative analysis of kyuis performed by students of different generations.

Purpose of the study. The main objective of the dissertation research is the study of the institute of the Dombrovo school of Kazangap in the cultural, historical, musical and stylistic perspectives.

Research methods are principles of comparative historical, historical and cultural, and hermeneutical art history.

Scientific novelty of the study.

-The thesis uses a corpus of works and ethnographic materials that were not previously featured in Kazakhstan’s scientific musicology;

-This work is the first special study of the life and work of kuishi Kazangapa. The new factual material of Kazangap's biography was introduced into scientific circulation, it was revealed how and under what circumstances the kiuishi contacts with his students, how the kui proceeded from generation to generation of dombrists, how the kyui remained identical;

- The genealogical picture of the formation and development of the Ustaz-shakirt oral-vocational school - “Teacher-student”, starting from its cultural and historical basis - from Kazangap itself to the present, was recreated;

- The stylistic and genre patterns of the folk composer's creative work were determined, including the regional cycle “62 Akzhelen”;

- A holistic analysis of the genre composition of kiuis aimed at uncovering the mechanisms of the dombrovoi school as a socio-cultural institute of evolutionary development was carried out.

Scope of research results. The dissertation materials can serve as a basis for further research in this area and can be used in the educational process through lectures and seminars in special courses.